



# Kunsten å vende hjem: Lars Hættas miniatyrduodji

Monica Grini

Førstelektor, Institutt for språk og kultur, UiT Norges arktiske universitet

Grini har doktograd i kunsthistorie med en avhandling om fremstillingen av samisk kunst (UiT, 2016). Hennes forskningsinteresser er sentrert rundt historiografi, museologi og representasjon, særlig knyttet til artikkelasjon og resepsjon av samisk og nordlig kunst. Hun har nylig publisert boken *Samisk kunst og norsk kunsthistorie: Delvise forbindelser* (Stockholm University Press, 2021).

[monica.grini@uit.no](mailto:monica.grini@uit.no)

## Sammendrag

Artikkelen løfter frem Lars Hættas miniatyrduodji, laget mens han satt fengslet på Akershus festning (1856–1867) og samlet av Etnografisk Museum i Christiania. Denne samlingen tematiserer aktuelle museumsspørsmål knyttet til gjenstander laget og ervervet i situasjoner med asymmetriske maktforhold. Artikkelen setter søkelys på betydningen av Hættas samiske kunnskapshorison og konteksten han befant seg i, samtidig som gjenstandenes egen agens og materialitet undersøkes. Blant annet fremheves potensialet de har til å bidra til viktig minnearbeid for Hætta i fengsel. Den komplekse sosiopolitiske og historiske bakgrunnen spiller også en sentral rolle i fremstillingen.

## Nøkkelord

Lars Hætta, *duodji*, oversettelser, materialitet, miniatyrer, museum

## Abstract

This article centres on Lars Hætta's miniature *duodji*, made while Hætta was imprisoned at Akershus Fortress (1856–1867) and collected by the Ethnographic Museum in Christiania (Oslo). The collection demonstrates problematic issues concerning artefacts created and acquired in circumstances dominated by asymmetric power relations. While emphasising the importance of Hætta's Sámi knowledge and the agency of the artefacts themselves, the article also sheds critical light on the difficult sociopolitical and historical background of the miniatures. In the context of the prison, the miniatures are interpreted as empowering tools, allowing Hætta to perform important memory-work.

## Keywords

Lars Hætta, *duodji*, translation, materiality, miniatures, museum

I årsberetningen for Etnografiske Museum for 1861 opplyses det om at noen «Modeller av Finnernes Telte, Husgeraad og øvrige Redskaber, forarbeidede af en i Akershus Fæstnings Strafarbeidsanstalt hensiddende Fin» utgjorde et av de største innkjøpene året før.<sup>1</sup> Det beretningen forteller om, er gjenstander med tilknytning til samisk livsverden og hverdagsliv, sirlig utført *duodji* i liten størrelse. *Duodji* er en nordsamisk betegnelse med vid betydning, som i dag ofte brukes for å vise til spesifikke praksiser, kunnskaper, teknikker, materialer og gjenstander. Et paradigmatisk eksempel kan være en *náhppi*, en melkebolle laget for melking av reinsdyr, men med mange betydningslag og sterk forankring i samiske kultur og kunnskapshorisonter (ill. 1).<sup>2</sup>



III. 1 Lars Hætta: modell av melkebolle (*náhppi*), mellom 1856 og 1867. Skåret og lakkert tre, 4 x 7,4 x 2,5 cm. RDM Guovdageainnu gilišillju/Kautokeino bygdetun. Foto: Norsk Folkemuseum.

Bortsett fra bemerkningen i årsberetningen finnes få kilder til hvordan gjenstandene havnet i dette museet, men det er stor enighet om at de er laget av Lars (Lásse) Jacobsen Hætta (1834–1896). Hætta var en av aktørene involvert i det som i dag er kjent som Kautokeino-opprøret og satt fengslet i Akershus festning fra 1856 til 1867.<sup>3</sup> Opprøret var kulminasjonen av en konflikt som hadde pågått i Finnmark over flere år. I november 1852, to måneder etter



III. 2 Britta Marakatt-Labba: *Historjá* (detalj), 2007. Broderi, tekstiltrykk og applikasjon på linstoff, 39 x 2345 cm. Foto: Cathrine Wang / KORO. © Britta Marakatt-Labba / BONO 2022.



at riksgrensen fra Finland mot Norge ble stengt og mange reineiere mistet tilgang til viktig vinterbeite over grensen, brøt opprøret ut. Handlesenteret i Kautokeino ble satt i brann. Kjøpmannen og lensmannen ble drept, mens presten og andre bygdefolk ble holdt fanget og pisket.<sup>4</sup> I den påfølgende rettssaken ble mange av opprørerne, hvorav flere var under 18 år, idømt kortere og lengre straffarbeid og fengselsopphold. Tre av deltakerne døde før rettssaken var fullført, fem ble dømt til døden, og to av dødsdommene ble fullbyrdet.

Noen døde under soning, blant annet Lars sin søster Ellen (Elle) Jacobsdatter Hætta (1836–1860). De fleste opprørerne tilhørte en luthersk kirkelig vekkelingsbevegelse som oppstod rundt den svensk-samiske presten Lars Levi Læstadius (1800–1861), men bakgrunnen for opprøret er sammensatt. Sosial undertrykking, økonomisk ulikhet, grensestengingen og problemene brennevinssalget førte med seg, samt en tiltagende assimileringpolitikk, er viktige faktorer. Denne læstadianske bevegelsen kan også ses som ansats til senere samisk politisk organisering.<sup>5</sup>

Videre i artikkelen skal jeg kaste lys over noe av konteksten for Lars Hætta's miniatyrduodji.<sup>6</sup> Jeg vil også peke på noen materielle egenskaper og fellestrekk ved gjenstandene, samtidig som jeg stiller spørsmål om hvilken bruk og betydning de kan ha hatt i samtiden. Begrepene «materielle oversettelser» og «performativ materialitet» introduseres for å gripe slike dimensjoner. Jeg forsøker å fremheve at gjenstandene ikke bare er referensielle, i tillegg til å representere eller symbolisere, har de også andre sider, som dreier seg vel så mye om å aktivere betrakteren og om å dokumentere, synliggjøre og forklare i kraft av gjenstandenes eget nærvær. Sett i et større perspektiv eksemplifiserer samlingen dagsaktuelle museums-spørsmål, for eksempel knyttet til tilhørighet og tilbakeføring når det gjelder materiale skapt og ervervet i kontekster med asymmetriske maktrelasjoner.<sup>7</sup> Gjennom å rette søkelyset på



III. 3 Søk på «Lars Hætta» i museumsdatabasen DigitaltMuseum. Skarpretterøksen ses øverst i bildet og gipsbysten av Mathis Hætta ses ytterst til høyre. Skjermbilde, 4. november 2019.

historisk bakgrunn, institusjonelt rammeverk, samt Hættas posisjon og kunnskap, samtidig som gjenstandene løftes frem som viktige aktører i seg selv, er målet å få frem tidligere oversette fortellinger, aktører og praksiser på en mangefasettert måte.

### På museum

Et søk på «Lars Hætta» i museumsdatabasen DigitaltMuseum gir et sterkt bilde av noen av sammenhengene han og gjenstandene han laget inngikk i (ill. 3). Her møter vi Lars Hætta selv, i form av et kjent fotografi tatt av nordlysforsker Sophus Tromholt (1851–1896) (ill. 4). Lars er her cirka 48 år og det er om lag 15 år siden han kom tilbake til Kautokeino, etter å ha tilbrakt tilsvarende antall år i fengsel. Mot høyre i montasjen (ill. 3) finner vi et såkalt portretthode, eller en portrettbyste. Det er en gipsavstøpning som fremstiller hans eldre bror, Mathis (Máhtte) Jacobsen Hætta (1821–1887). Helt øverst vises en av norgeshistoriens mest ladede gjenstander, skarpretterøksten fra 1700-tallet som var i bruk gjennom hele 1800-tallet og som ble brukt i henrettelsen av den mellomste broren, Aslak (Ásslat) Jacobsen Hætta (1824–1854), og Mons Somby (1825–1854).



III. 4 Portrett av Lars Hætta. Foto: Sophus Tromholt, 1882–1883. Norsk Folkemuseum.



Skarpretterøksen inngikk i sin tid i Etnografisk Museum og tilhører nå Justismuseet, mens portrettbysten av Mathis Hætta utgjør et av utgangspunktene for opprettelsen av det etnografiske museet. Grunnlaget for samlingen ble lagt i 1851 da en engelsk filolog og etnolog, Robert Gordon Latham (1812–1888), henvendte seg til Det Kongelige Frederiks Universitet i Christiania (i dag Universitetet i Oslo) og ba om hjelp til å skaffe samiske saker til museet han ledet i London. Gjenstandene skulle stilles ut i avdelingen for naturhistorie i bygningen kjent som Crystal Palace, som tidligere hadde stått i Hyde Park og nå var flyttet til Sydenham. I bytte skulle universitetet i Christiania få såkalt «etnografica» fra andre steder i verden. Blant sakene universitetet skaffet, var gipsavstøpningen av Mathis Hætta og tilsvarende avstøpninger av to andre samiske menn. Gipshodene ble duplisert, slik at kopier kunne inngå i universitetets egen samling, og utgjorde, sammen med gjenstandene som universitetet mottok fra museet i London, de første innførslene i det som snart skulle bli et eget museum.<sup>8</sup> Man benyttet altså forespørselen fra England som en anledning til å bygge egen samling og sette trykk bak kravene om opprettelsen av museet.

Gipsbystene ble laget av gipsmakerne Guidotti, et italiensk brødrepar som hadde spesialisert seg på stukkatur og annet gipsarbeid i Christiania, og ble sannsynligvis utført mens Mathis satt fengslet i Christiania Tukthus.<sup>9</sup> Han var arrestert og dømt til åtte måneders fengsel for å ha bidratt til uro under gudstjenestene i Skjervøy 1851 og sonet straff i Christiania da opprøret i Kautokeino fant sted. Museet skal også ha hatt voksmasken, altså selve avtrykket av Mathis sitt ansikt. I museumsdatabasen er bystene kategorisert som «bildende kunst» og som «antropometri». Det var naturligvis ikke fordi museet ønsket et individuelt portrett av Mathis Hætta at de anskaffet bysten, men som et ledd i antropometrisk forskning som knyttet fysiologi til folkeslag eller «raser», og til det som etterhvert ble omtalt som ulike



III. 5 Fra Etnografisk Museum. Portrettbystene skimtes i glass-skapet i enden av utstillingsrommet. Foto: Narve Skarpmoen, mellom 1905 og 1925. Nasjonalbiblioteket.

«kulturer». Bysten ble altså satt til å representere noe utover individet selv, basert på det man anså som stereotyper eller karakteristika ved den gitte kultur eller folk.

Portrettbystene er jevnlig oppført i utstillingskataloger og andre utgivelser fra museet. Et fotografi av den samiske utstillingen tatt mellom 1905 og 1925, viser hvordan de kunne være utstilt (ill. 5).

Hvilken plass Lars Hættas *duodji* hadde i museet er ikke lett å avgjøre. Bortsett fra bemerkingen om innkjøpet som var gjort i 1860, sitert innledningsvis, og en henvendelse fra Etnografisk Museum til Bergen Museum om utveksling av gjenstander herfra mot «en samling av samisk husgeråd, forferdiget af en lapp i straffeanstalten her», er det lite konkret å få vite om disse gjenstandenes tilblivelse og tidlige museumstilværelse.<sup>10</sup>

Miniatyrgjenstandene fikk følge av gipshodene på sin reise fra museet i Christiania til museet i Bergen og eksemplifiserer en vanlig praksis med byttehandel mellom museer. Både avstøpningene og miniatyrene representerte verdifull valuta for museet. I teorien hadde begge gjenstandsgruppene reproduserbare kvaliteter. Bystene kunne dobles i det uendelige, og en slik dobling gjaldt til en viss grad også Hættas *duodji*. Mye kan tyde på at museet i Kristiania fortsatte byttehandelen med hans miniatyrer, og det finnes flere gjenstander som regnes å være laget av Lars Hætta på museer rundt i verden i dag.<sup>11</sup> Her har de trolig havnet gjennom påfølgende runder av utveksling mellom ulike museer.

I museet i Christiania møttes altså busten, det vil si, en «kopi», eller avbildning, av Mathis Hætta, og gjenstandene laget av hans yngre bror, Lars – som også på et vis også kan sies å være kopier eller avbildninger av eksisterende materiale, representasjoner i liten størrelse av ting Hætta kjente fra sine omgivelser og sitt dagligliv i Finnmark. Begge deler var sannsynligvis utført med kun noen få kilometers avstand, i Christiania Tukthus og i Akershus straffeanstalt, med kun få års mellomrom. Bak tilblivelsene ligger fortellinger om smerte, savn, hierarkier og svært asymmetriske maktforhold.

## I fengsel

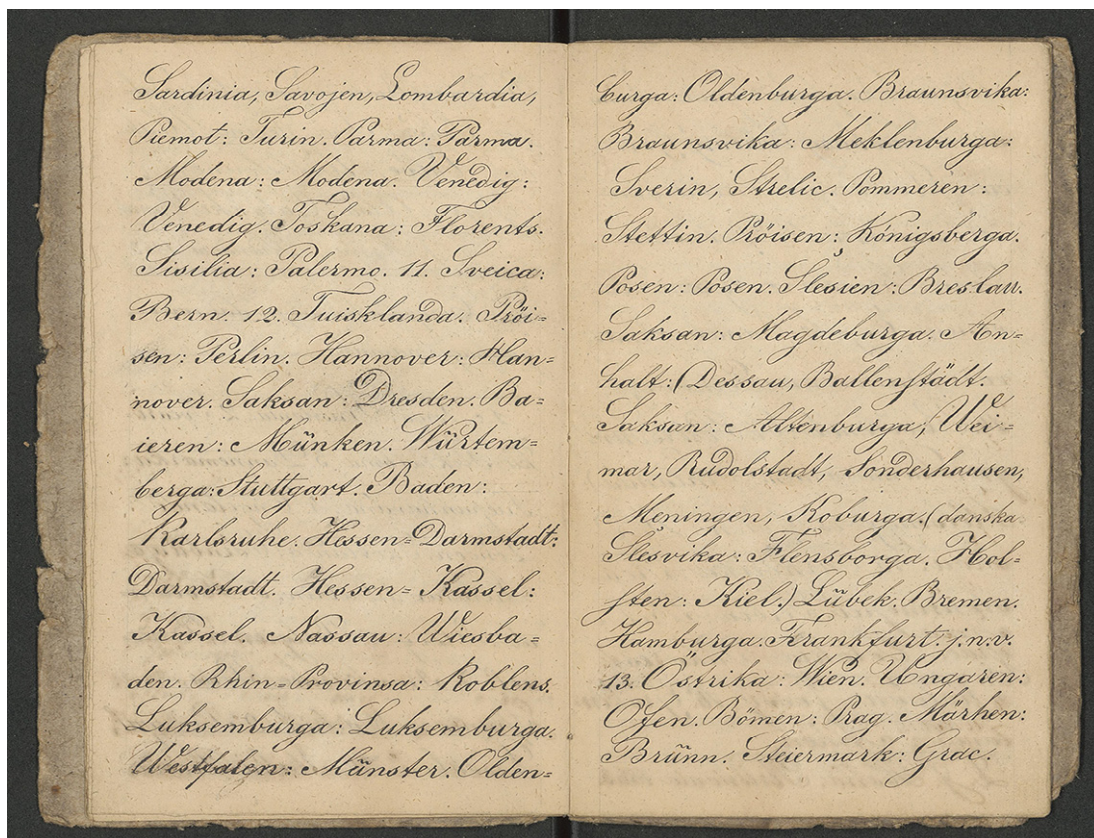
Både Mathis og Lars sonet sine straffer i fengsel i Christiania, delvis fordi de ble sett på som kilder til informasjon om samiske språk og samfunnsforhold. Mathis hadde blitt overført fra fengsel i Trondheim til Christiania, angivelig fordi han og de andre samiske fangene kunne få kristendomsundervisning på sitt eget morsmål her.<sup>12</sup> De samiske fangene hadde bare unntaksvis kjennskap til norsk, det var nordsamisk og finsk som var dagligspråkene i området på denne tiden. I 1851 var cand.theol. Jens Andreas Friis (1821–1896) blitt utnevnt til dosent i samisk og kvensk ved Det Kongelige Frederiks Universitet, og overføringen av samiskspråklige fanger til Christiania var en gyllen anledning til å få kilder til arbeidet. Mathis ble sendt til Christiania Tukthus sammen med Rasmus Rasmussen Spein (1825–1853), som også hadde vært involvert i urolighetene i kirken på Skjervøy. Ifølge fengselsprestens protokoll var Hætta og Spein trassige, de nektet å samarbeide og ble banket opp til de underkastet seg.<sup>13</sup> Spein døde bare et halvår etter at han var blitt overført til Christiania, men protokollen sier ingenting om dødsårsaken.

I sin undersøkelse av den tidligste samlingen til Etnografisk Museum understreker museumsforsker Silje Opdahl Mathisen at voksavstøpning er en ekstremt ubehagelig prosess, og at portrettene neppe ble utført frivillig.<sup>14</sup> Når det gjelder Lars sin minityrduodji var nok situasjonen noe annerledes, men mye er uklart om hvordan oppdraget kom i stand. Opprinnelig var Lars idømt dødsstraff i likhet med broren Aslak, men på grunn av hans unge alder, 18 år, ble dommen ble omgjort til livsvarig fengsel. Også Lars var blitt overført fra Trondheim, sammen med seks andre fanger som hadde vært involvert i Kautokeino-

opprøret. Denne gangen er det helt klart at det er etter eksplisitt ønske fra Friis, som trengte å konsultere personer som hadde samisk som morsmål til sine studier og bokprosjekter.<sup>15</sup> Først og fremst var det Lars og Anders (Ånde) Pedersen Bær (1825–1882) som Friis fattet interesse for. Han sørget for at de fikk opplæring i norsk språk og i skrivning, og de skrev på samisk etter rettskrivingen Friis var i ferd med å utvikle.

Hva bestiller den lille ivrige mannen der borte? Han skriver jo, men med venstre hånd og på hvilken underlig måte! Han har lagt boken aldeles på tvert for sig og skriver så ovenfra og ned for sitt bryst [...] den sirligste latinske håndskrift, vi noensinne har sett – det hele ser ut som det kunne vært litografert.<sup>16</sup>

Det er Lars Hætta som beskrives i en paternaliserende tone her, i forbindelse med at Skilling-Magazin våren 1866 avla Akershus straffeanstalt et besøk. I Nasjonalbiblioteket finnes flere av skrivearbeidene Anders og Lars gjorde i fengsel, og særlig Lars sine skriveøvelser er særpregede, med en stødig skjønnskrift (ill. 6). Her finnes også en kolorert tegning (ill. 7).



III. 6 Lars Hætta: Skriveøvelser, 1863. Nasjonalbiblioteket.





III. 7 Lars Hætta: *Et par i samiske drakter*, mellom 1856 og 1867. Blyant og akvarell. Nasjonalbiblioteket.

Lars fikk tidlig oppgaven med å revidere Nils Joachim Christian Vibe Stockfleth (1787–1866) sin oversettelse av det nye testamentet til samisk. Dette medførte delvis fritak fra det vanlige straffarbeidet som de andre fangene måtte utføre.<sup>17</sup> Oversettelsesoppgavene og samarbeidet med Friis fortsatte etter at Lars var blitt benådet og tilbake i Kautokeino i 1867, og han ble en ressursperson også for andre som arbeidet med samisk språk. Som redaktørene bak nyutgivelsen av Hætta og Bærs erindringer, *Muitalusat*, slår fast, stod Hætta og Friis i en slags takknemlighetsgjeld til hverandre; «benådningen av Lars Hætta og hans inntekter i Kautokeino var langt på vei et resultat av Friis sin innsats. Mye av Friis' akademiske karriere var på sin side bygget på bidrag fra Lars Hætta».<sup>18</sup> Likevel, det er naturligvis ingen tvil om at det var et svært hierarkisk og asymmetrisk forhold. Da samarbeidet startet, satt Lars i fengsel, et fengsel som var forbeholdt de alvorligste forbrytelsene. Akershus var en anstalt for slaveri, eller straffarbeid, som det etter hvert ble hetende. De innsatte her måtte gå rundt i jernlenker og straffeuniform hele dagen, og de gjorde anleggsarbeid rundt i byen og annet arbeid inne på festningen. Arbeidsdagen startet klokken 6.00 og varte til klokken 19.00. Utførte de ikke ordre, vanket «Correctionsstraffe» i form av stokke- eller piskeslag.<sup>19</sup>

Hvilke muligheter hadde Lars til å utføre *duodji* i fengselet? Var det noe han fikk anledning til å gjøre i ledige stunder på eget initiativ, eller var det et oppdrag han hadde fått eller blitt pålagt? Hvem var det i så fall som hadde bestilt oppdraget, var det Friis eller kanskje hans fetter Ludvig Kristensen Daa (1809–1877)? Daa var fra 1863 direktør for Etnografisk Museum og var den som foreslo byttehandelen med Bergen Museum, og det var også han



som korresponderte med Latham i 1850-årene om innsamlingen til museet i London. Foreløpig er det ingen kilder til de konkrete omstendighetene rundt hvorfor og hvordan Hætta startet med å lage *duodji* i miniatyrformat. Det som det derimot er mulig å si noe om, er hvordan og hva gjenstandene fremstiller, deres form, hvilke materialer som er brukt og de fysiske rammene fengselet satte. Gjenstandene er i seg selv viktige kilder og aktører.

### Materielle oversettelser

Lars Hætta jobbet altså med andre oversettelser enn de rent språklige og tekstlige som han er mest kjent for. Også gjenstandene han lagde på Akershus kan karakteriseres som oversettelser. Gjenstandene er miniatyrer; de er arbeider der større gjenstander er oversatt til mindre skala. Blant arbeidene er for eksempel en fullt anvendelig *giisá*, en kiste, men med en lengde



III. 8 A) Lars Hætta, modell av kiste (innskrift: *Lokke Gisa*) med innhold (øse, bolle, mysekagge, innskrift: *Misso Læilla, Garre, Gukse*), mellom 1856 og 1867. Flammebjørk, metall, papir. Dimensjoner kiste: 8,7 x 4,9 x 4 cm. RDM Guovdageainnu gilišillju/Kautokeino bygdetun. Foto: Norsk Folkemuseum. B) Innstallasjonsfoto fra utstillingen *Kontroll. Forsøk på å temme verden*, Kulturhistorisk museum, 10. mai 2022. Foto: Monica Grini.

på kun 8 cm (ill. 8). Den er utstyrt med innhold. Lokket kan åpnes, og gjenstandene kan tas ut. Hovedmaterialet er flammebjørk, mens låsen er av metall. Her er også en låseplugg i tre som henger fast med en snor. Andre gjenstander fremstiller ørsmå *vuostálohkit*, osteformer med tilhørende lokk, de har en diameter på rundt 3 cm, her er en *goaivvo*, en spade på omkring 20 cm og en melkebolle med en diameter på bare 4 cm. Alt nøyaktig gjengitt, bare forminsket, fra stor til liten skala.

De fleste gjenstandene ser ut til å være funksjonelle, i den forstand at de kan åpnes og lukkes. De kan spennes fast og tas av. De kan monteres opp og tas ned igjen. De kan fylles og tømmes. Selv om det er vanskelig for meg å bedømme hvorvidt en oversettelse av for eksempel melkebolle *tilbake* til stor skala ville gi en melkebolle som er velegnet for melking av reinsdyr eller for bedømmingen av størrelsen på reinflokken, så er det et interessant tankeeksperiment.<sup>20</sup> Det er også noen unntak fra regelen om at gjenstandene kan brukes. For eksempel kan ikke den dreide kaggen, øverst til høyre i montasjen fra DigitaltMuseum (ill. 3), romme noe. Her synes det å være snakk om en gjenstand som er rent representerende: Den ligner en tønne eller kagge, *gágga*, men er ikke funksjonell som det, den kan ikke brukes til å romme noe. Det ser videre ut som om Lars stort sett har forsøkt å gjenskape gjenstandene i det materialet de som regel var laget i som virkelige bruksobjekt. Miniaturgryten er laget for å tåle varme, selv om den skal stilles ut og ikke skal utsettes for ild. For å være mer presis, den er laget i metall, i kobber, og ikke i tre. Men den har også noen elementer som illuderer, eller representerer, den tiltenkte bruken, altså elementer som ikke er kommet av faktisk bruk, men som fremstår som de er det. For eksempel er gryten svertet på utsiden, slik at det ser ut som den har hengt over ilden, mens innsiden er blank.

Det er også flere av gjenstandene som kan inngå i gjensidig relasjon til hverandre. Til gryta hører gryteoppheget. Til reinsdyret hører kjøresele og annet utstyr. Selv om det ikke er et konsekvent gjennomført størrelsesforhold som binder alle gjenstandene sammen innbyr-



*Lars Hætta dujiid čájáhus*

III. 9 Fra utstillingskatalogen *Lars Hætta 1834–1896: Lars Hætta dujid čájáhus*, RDM Sámiid Vuorká-Dávvirat/De Samiske Samlinger, 1986.



des, kan noen av dem sammenstilles og utgjøre egne miniatyrverdener eller kontekster der gjenstandene aktiverer hverandre. Slik det for eksempel ble gjort i forbindelse med en utstilling i De Samiske Samlinger/Sámiid Vuorká-Dávvirat (SVD) i 1986 (ill. 9). Denne måten å sette opp gjenstander er ikke ulik bruken av diorama, den kontekstorienterte utstillingsteknikken som utover på 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet ble dominerende i stor skala i etnografiske museum.

I enkelte tilfeller er det også eksempler på oversettelser fra et materiale til et annet. At treet hermer hornets form eller dyrets pels. Dette gjelder som regel kun gjenstander som ikke er bruksgjenstander, når Hætta skal fremstille rent representerende figurer som reinsdyr eller mennesker. Jeg har ikke funnet gjenstander laget av horn eller bein, som ellers er vanlig i *duodji*. Det er noen arbeider med skinn, noe pels og noe tekstil, men menneskefiguren er for eksempel ikke ikledd en drakt i miniatyr. Folder og tekstile kvaliteter er heller illudert gjennom forming av treet. Draktsyng tilhører myk *duodji*, vanligvis ansett som kvinnes domene, så dette kan ha noe å gjøre med hva Hætta selv har hatt mest erfaring med.<sup>21</sup> Hvilke materialer og verktøy han har hatt tilgang til, satte nok likevel de viktigste rammene. Tre, og til en viss grad metall, ser ut til å ha vært det foretrukne materialet. Det er mulig å tenke seg at Hætta har fått bruke restmateriale fra produksjonen i fengselet til å lage sine miniatyrer. Fengselet på Akershus omfattet etter hvert en lang rekke verksteder, som smie og snekkeri. Fangene laget en rekke produkter, selv om arbeidet var blitt noe begrenset etter at håndverkerlaugene i 1844 klaget over konkurransen fra fengselet. Fangene måtte dermed lage gjenstander som ikke konkurrerte med de faglige laugenes, eller som kun var til bruk i fengselet.<sup>22</sup>

For å oppsummere, den dominerende gjenstandstypen Hætta oversetter fra stort til smått er bruksgjenstander. Det ser stort sett ut til å være hjemlige dagliggjenstander, knyttet til den verden som var Hættas egen, før han ble transportert til en annen, fremmed og sterkt begrenset verden i fengsel.

## Performativ materialitet

Hætta synes å ha vært opptatt av å oversette mest mulig realistisk og sannferdig. Han var opptatt av å dokumentere og å vise frem. En av de tingene som gir hans gjenstander en særegen karakter, er bruken av skrift og navngivning på gjenstandene. Den lett gjenkjennelige håndskriften finnes på vedhengte etiketter, eller er skrevet direkte på gjenstanden. Her oppgis ord og begrep på samisk, skrevet med datidens ortografi. For eksempel har stavene på pulkens (*geres*) underside fått oppgitt navn som korresponderer med de ulike elementene den består av (ill. 10). Elementene i pulken (materialet) og navngivningen (skriften) illustrerer hverandre.

Denne navngivningen gir en indikasjon på skaperen av miniatyrgjenstandenes hensikt. Slik jeg ser det, er materialet ikke – iallfall ikke bare – tenkt som gjenstander som skulle stå passivt bak glass og ramme.<sup>23</sup> For å se skriften, må vi vende på gjenstandene, som i tilfellet med pulken. Eller gjenstandene består av flere navngitte deler som må monteres sammen, åpnes opp eller løftes av. Lavvoen utgjør for eksempel ikke én enkelt gjenstand, men består av flere elementer, som et byggesett som kan settes sammen og tas fra hverandre. Det fungerer dermed som en dokumentasjon på hvordan en *lávvu* settes opp, hvilke deler som må med, hva de heter og hvilken funksjon de har. Kort sagt, miniatyren er ikke bare ment som en illustrasjon av hvordan en *lávvu* ser ut. Det legges til rette for dimensjoner som går ut over det rent visuelle. Hætta forsøker å vise gjenstandenes bruk gjennom å aktivere betrakteren, få oss til å gjøre objektene og forstå dem gjennom å åpne opp, lukke og montere. Med andre ord,



III. 10 A) Lars Hætta: modell av pulk (*geres*), 1861. Brunbeiset tre. Riller på undersiden i lengderetningen med innskrifter. Privat eie. B) Detalj med innskrifter fra pulkens underside. Foto: Lars Anders Sikku.

de er ikke utelukkende symboler som representerer noe større, for eksempel samisk kultur, de er selvstendige artefakter, eller aktører, som legger til rette for visse handlinger gjennom sine spesifikke materielle egenskaper. Eller sagt på en annen måte, de er performative ytringer som ikke bare har en beskrivende oppgave, men like mye en aktiverende funksjon.<sup>24</sup> Ikke minst gjelder dette miniatyrformatet som gjør det mulig å holde dem i hånden og å studere dem fra alle vinkler, i et format som også inviterer til forestillingsevne og lek.<sup>25</sup> Selv om det sjelden gis anledning til å berøre og aktivere gjenstandene i museumskontesten de nå befinner seg i, så ligger mulighetene der i tingene i seg selv.

For Hætta var det nok et viktig dokumentasjons- og formidlingsprosjekt, som ikke bare handler om å vise og representere, men også om å fortelle og å forklare via gjenstandenes egen materialitet. Slike siktemål kommer i tillegg til den meningsfylte dimensjonen gjenstandene, og tilvirkningene av dem, må ha hatt for Hætta personlig.

### Máhccan – Tilbakekomst

Uansett hva det var som fikk Lars Hætta til å lage miniatyrene, så synes det å være en nøkkelfaktor at han ikke var hjemme i sine egne omgivelser. Trolig er det flere og sammensatte forklaringer på hvorfor han lagde dem. På avstand fra sin hjemmeverden, i kontaktsonen i fengselet, er behovet oppstått for å oversette egen livsverden til noe håndgripelig for andre.<sup>26</sup> Men det er lett å tenke seg at gjenstandene, og ikke minst selve utføringen av dem, også fungerte som sorgbearbeiding og minnearbeid for ham selv. En måte å reise hjem på og gjenvinne et snev av noe eget, på et tidspunkt da han befant seg i en annen verden, kanskje for livstid, om man tar informasjonen han hadde på tidspunktet han laget dem i betraktning. Derfor er det passende at da flere av Hættas gjenstander ble utstilt i Kautokeino i 2019, ble de presentert med en tittel som henspilte på deres tilbakekomst, *Máhccan*.<sup>27</sup>

Selv om deres tilblivelse startet i en helt annen del av landet, gjennom en rekke aktørers innvirkning, var det herfra de kom, via Hættas minner, kunnskap og erfaringer.



## Noter

- 1 «Aarsberetning 1861», sitert i Yngvar Nielsen, *Universitetets Ethnografiske Samlinger 1857–1907: En historisk oversigt over deres tilblivelse, vækst og udvikling* (Christiania: W.C. Fabritius & sønner as, 1907), 20. Etnografisk Museum, også kjent som Universitetets Etnografiske Samling, var en egen museumsinstitusjon fra 1857 til 1999 og er nå en del av Kulturhistorisk museum ved Universitetet i Oslo. Gjenstandene fra Hætta ble overført fra Etnografisk Museum til Norsk Folkemuseum på 1950-tallet og er nå i ferd med å bli overført til RDM Kautokeino bygdetun/Guovdageainnu gilišillju i forbindelse med Bååstede-prosjektet.
- 2 Se for eksempel Nils Oskal, «The Character of the Milk Bowl as a Separate World, and the World as a Multitudinous Totality of References», i *Sámi Stories: Art and Identity of an Arctic People*, red. Marit Anne Hauan (Stamsund: Orkana Akademisk, 2014), 79–89; Gunvor Guttorm, «Duoji bálgát – en studie i duodji: Kunsthåndverk som visuell erfaring hos et urfolk» (dr.art.-avhandling, Universitetet i Tromsø, 2001).
- 3 Fra 1739 til 1854 gikk anstalten under navnet Akershus festnings slaveri. Fra 1854 gikk slaveriet over til å kalles Akershus straffanstalt. I 1900 ble navnet endret til Akershus landsfengsel. Fengselet ble nedlagt i 1950.
- 4 Om Kautokeino-opprøret, se for eksempel Njellset Zorgrager, *De rettferdige strid: Kautokeino 1852: Samisk motstand mot norsk kolonialisme* (Nesbru: Vett og Viten, 1997); Nils Oskal, Johanna Johansen Ijäs og Ivar Bjørklund, red., *Lars Hætta og Anders Bær: Erindringer: Samiske beretninger om Kautokeino-opprørets bakgrunn, etikk og moral* (Stamsund: Orkana Akademisk, 2019).
- 5 Ivar Bjørklund, *Fjordfolket i Kvængen: Fra samisk samfunn til norsk utkant, 1550–1980* (Tromsø: Universitetsforlaget, 1985), 291–324.
- 6 Artikkelen bygger på et innlegg jeg holdt på seminaret «Lars Hætta og Anders Bærs fortellinger og duodji/Lars Hætta ja Anders Bæra muitalusat ja duodji» ved Sámi Allaskuvla, 6. november 2019 og er tenkt som en første artikkel knyttet til dette temaet. En større artikkel om Lars Hætta og arbeidene hans er under utarbeiding i samarbeid med filosof Nils Oskal i forbindelse med GOVMAT-prosjektet, <https://en.uit.no/project/govmat> (sist besøkt 3. mai 2022). Takk til Nils Oskal for samtaler også i forbindelse med denne artikkelen.
- 7 Om slike spørsmål på et generelt nivå, se for eksempel Bryony Onciul, *Museums, Heritage and Indigenous Voice: Decolonizing Engagement* (New York: Taylor & Francis Ltd, 2015); Brigitta Hauser-Schäublin og Lyndel V. Prott, *Cultural Property and Contested Ownership: The Trafficking of Artefacts and the Quest for Restitution* (London: Routledge, 2016). For spesifikt om samiske gjenstander, praksiser og tilbakeføring, se for eksempel Kåren Elle Gaup, Inger Jensen og Leif Pareli, *Bååstede: The Return of Sámi Cultural Heritage* (Trondheim: Museumsforlaget, 2021); Eeva Kristiina Harlin, «Repatriation as Knowledge Sharing: Returning the Sámi Cultural Heritage», i *Utimit: Past Heritage, Future Partnerships: Discussions on Repatriation in the 21st Century*, red. Mille Gabriel og Jens Dahl (København/Nuuk: International Work Group for Indigenous Affairs/Greenland National Museum & Archives, 2008), 192–200; Liisa-Ravna Finbog, «The Duojar: An Agent of the Symbolic Repatriation of Sámi Cultural Heritage», i *Research Journeys in/to Multiple Ways of Knowing*, red. Jennifer Markides og Laura Forsythe (New York: DIO Press 2019), 93–102.
- 8 Nielsen, *Universitetets Ethnografiske Samlinger 1857–1907*, 5–13; Monica Grini, «Samisk kunst i norsk kunsthistorie: Historiografiske riss» (ph.d.-avhandling, Universitetet i Tromsø, 2016), 84–88; Silje Opdahl Mathisen, «A Record of Ethnographic Objects Procured for the Crystal Palace in Sydenham», *Nordisk Museologi* 27, nr. 3 (2019): 8–24, <https://doi.org/10.5617/nm.7719>.
- 9 Silje Opdahl Mathisen har sporet opp Mathis Hætta i fangeprotokollen for Christiania Tukthus, Mathisen, «A Record of Ethnographic ... », 19–21. Om brødrene Guidotti, se Terje Bergersen, «Med engler og rosetter: Italienske gipsmakere i Kristiania», *Tobias*, nr. 4 (1996).
- 10 Rev fra Etnografisk Museums direktør Ludvig Kristensen Daa (1809–1877) i Bergen Museums arkiv, datert november 1863, sitert fra Mardoeke Boekraad og Knut Rio, «Kolonitidens lange røtter og den samiske samlingens aktualitet i dag», *Årbok for Universitetsmuseet i Bergen* (2019): 111.
- 11 De finnes foreløpig ingen samlet oversikt over disse gjenstandene. Antropologen Jack Davy har skrevet om gjenstander i Horniman Museum i London og Pitt-Rivers Museum i Oxford og tar også for seg noen av gjenstandene fra Etnografisk Museum, Jack Davy, «Lars Hætta's Miniature World: Sámi Prison Op-art Autoethnography» *Journal of Material Culture* 23, nr. 3 (2018): 280–294, <https://doi.org/10.1177%2F1359183517745716>. Jeg har vært i dialog med forfatter Barbara Sjöholm og kunsthistoriker

Bart Pushaw, som begge har gjort meg oppmerksom på et reinsdyr med slede i The Smithsonian Institution, Washington. Også Nationalmuseet i København har hatt miniatyrgjenstander av Lars Hætta i sin samling. Disse ble overført til De Samiske Samlinger/Sámiid Vuorká-Dávvirat (SVD), Karasjok, i 2006. Det finnes også private samlinger med det som regnes å være Lars Hættas miniatyrer.

- 12 Zorgdrager, *De rettferdiges strid*, 289.
- 13 Mathisen, «A Record of Ethnographic ... », 20.
- 14 Mathisen, «A Record of Ethnographic ... », 21.
- 15 Per Oskar Kjølåas, «Lars Jacobsen Hætta: Opprører og bibeloversetter» (med parallell samisk tekst), i Alf Isak Keskitalo, *Guovdageainnu suohkangirji/Kautokeino sognebok* (Kautokeino: Kautokeino kommune 1998), 713–714; Mathisen, «A Record of Ethnographic ... », 20
- 16 Sitat fra Skillings-Magazin i Yngvar Ustvedt, *Slavene på Akershus: Historien om vårt strengeste fengsel* (Oslo: Cappelen, 1999), 143.
- 17 Oskal, Ijäs og Bjørklund, *Lars Hætta og Anders Bær*, 10.
- 18 Oskal, Ijäs og Bjørklund, *Lars Hætta og Anders Bær*, 17.
- 19 Etter 1814 ble spørsmålet om fengselsreform tatt opp og kriminalloven ble vedtatt i 1842. Denne innskrenket bruken av straffarbeid noe. Forsøkene på å reformere fengselsvesenet etter Philadelphia-modellen, som gikk ut på at fangene sonet i isolasjon, mest mulig avskåret fra samkvem med andre fanger i såkalte botsfengsel, var likevel ikke vellykket. Den psykiske lidelsen i botsfengselet overgikk for mange de fysiske lidelsene på tukthuset eller i slaveriet. I Christiania ble det opprettet ett slikt fengsel, Christiania Botsfengsel (1851). Det var visse innslag av det nye systemet også på Akershus, men systemet med felles sovesaler og verksteder, og arbeid utenfor anstalten dominerte, Ustvedt, *Slavene på Akershus*, 128–130.
- 20 Oskal, «The Character of the Milk bowl as a Separate World, and the World as a Multitudinous Totality of References», 79–89.
- 21 Se for eksempel Gunvor Guttorm, «An Absence of Women's Duodji and Duoddjon» (med parallell samisk tekst), i *Duodji Reader: Guoktenuppelot čállosa Duoji Birra/A Selection of Twelve Essays on Duodji by Sámi Writers*, red. Harald Gaski og Gunvor Guttorm (Karasjok: Davvi Girji, 2022), 174–190, for mer om distinksjonen mellom *garraduodji*, hard duodji, og *dipmaduodji*, myk duodji.
- 22 Ustvedt, *Slavene på Akershus*, 130.
- 23 Det har vært spekulert på om Friis gav Hætta i oppdrag å lage disse tingene som pedagogiske hjelpemidler i undervisningen, og at de ikke i utgangspunktet var ment som museumsgjenstander, Davy, «Lars Hætta's Miniature World», 12.
- 24 Jeg drar her vekslers på John L. Austins pragmatikk, se for eksempel *How to Do Things With Words* (London: Oxford University Press, 1962). For mer om performativitet i en kunsthistorisk sammenheng, se for eksempel Malin H. Hayden og Mårten Snickare, red., *Performativitet: Teoretiska tillämpningar i konstvetenskap: 1* (Stockholm: Stockholm University Press, 2017), <https://doi.org/10.16993/bal>.
- 25 Se også Davy, «Lars Hætta's Miniature World», 12, som går nærmere inn på dette aspektet.
- 26 Mary Louise Pratts begrep om kontaktsoner som «social spaces where cultures meet, clash and grapple with each other, often in contexts of highly asymmetrical relations of power [...]» er nærliggende å bruke om konteksten for miniatyrene og Hættas situasjon i fengsel, Mary Louise Pratt, «Arts of the Contact Zone», i *Profession* (1991): 34.
- 27 Utstillingen «Máhccan. Lars Hætta ja Anders Bæra giehtačállosat & duojit» ble organisert av Samisk arkiv/Sámi Arkiiva og Samisk høgskole/Sámi allaskuvla og vist fra november 2019 til april 2020. Hættas *duodji* er nå i ferd med å vende tilbake for godt, når de overføres til Kautokeino Bygdetun/ Guovdageainnu gilišillju som en del av Bååstede-prosjektet, Eva Dagny Johansen, «Taking Sami Culture Into Your Own Hands: Walking the Tightrope of Negotiation», i *Bååstede*, 56–63.